

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ЕКОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЛІСОВОГО ТА САДОВО-ПАРКОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

ШЕВЧУК ГРИГОРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 639.1.05

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
МОНІТОРИНГ МИСЛИВСЬКОЇ ФАУНИ ТА АНАЛІЗ БІОТЕХНІЧНИХ
ЗАХОДІВ В УГІДДЯХ БАРАНІВСЬКОГО НАДЛІСНИЦТВА

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 205 – ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО

ПОДАЄТЬСЯ НА ЗДОБУТТЯ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР»

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Григорій ШЕВЧУК

Керівник роботи:

Бездітко Людмила Володимирівна

к. в. наук, доцент

Житомир - 2025

Висновок кафедри

за результатами попереднього захисту:

Протокол засідання кафедри лісового та садово-паркового господарства

№ _____ від « _____ » _____ 2025 р.

Завідувач кафедри

(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Сірук Юрій Вікторович
(прізвище, ім'я, по батькові)

« _____ » _____ 2025 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти **Шевчук Григорій Миколайович** захистив

кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

АНОТАЦІЯ

Шевчук Г.М. : «Моніторинг мисливської фауни та аналіз біотехнічних заходів в угіддях Баранівського надлісництва». – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавр за спеціальністю 205 – Лісове господарство. – Поліський національний університет, Житомир, 2025.

Моніторинг мисливської фауни в умовах Романівського лісництва Баранівського надлісництва показав стабільність чисельності основних видів тварин. У мисливських угіддях підтверджено наявність чисельності основних видів тварин: лося звичайного - 33 особини, оленя шляхетного - 25 особин, козулі європейської - 161 особина, кабана дикого - 105 особин, заєця-русака - 115 особин. Попри негативні наслідки воєнних дій для популяцій дикої фауни, в окремих випадках спостерігається і позитивний ефект. Так, у 2022–2024 роках у результаті вимушеної міграції диких тварин зафіксовано поступове зростання чисельності лося звичайного, оленя благородного та дикого кабана в межах мисливських угідь.

Проаналізовано динаміку популяцій основних видів копитних та хутрових звірів у зв'язку з виконанням біотехнічних заходів, таких як підгодівля, облаштування солонців, охорона кормових полів і місць перебування тварин. Надано оцінку ефективності таких заходів у збереженні стабільності фауни та підтриманні сталого мисливського господарства.

Ключові слова: мисливські тварини, моніторинг, збереження, біорізноманіття, популяція, біотехнічні заходи.

ANNOTATION

Shevchuk G.M.: "Monitoring of hunting fauna and analysis of biotechnical measures in the lands of the Baranivskyi forestry district". – Qualification work printed as manuscript.

Qualification work for the bachelor's master's degree in specialty 205 - Forestry. – Polissia National University, Zhytomyr, 2025.

Monitoring of game fauna in the conditions of the Romaniv forestry of the Baraniv forestry has shown the stability of the numbers of the main animal species. The presence of the following main animal species has been confirmed in the hunting grounds: moose - 33 individuals, red deer - 25 individuals, roe deer - 161 individuals, wild boar - 105 individuals, hare - 115 individuals. Despite the negative consequences of military actions for wild fauna populations, in some cases a positive effect is also observed. Thus, in 2022–2024, as a result of the forced migration of wild animals, a gradual increase in the number of moose, red deer, and wild boar within the hunting grounds was recorded.

The dynamics of populations of major ungulate and fur-bearing animal species are analyzed in connection with the implementation of biotechnical measures such as supplementary feeding, the provision of salt licks, the protection of feeding grounds and habitats. The effectiveness of such measures in maintaining fauna stability and supporting sustainable hunting is evaluated.

Key words: hunting animals, monitoring, conservation, biodiversity, population, biotechnological measures.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЗБЕРЕЖЕННЯ МИСЛИВСЬКОЇ ФАУНИ ДЛЯ РОЗВИТКУ МИСЛИВСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ	8
1.1. Моніторинг та облік чисельності мисливських видів тварин	8
1.2. Біотехнічні заходи у мисливських угіддях та їх ефективність	12
РОЗДІЛ 2. ПРОГРАМА ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕНЬ	15
2.1. Програма досліджень	15
2.2. Матеріал і методи досліджень	15
2.3. Коротка характеристика умов проведення дослідження	18
РОЗДІЛ 3. ЧИСЕЛЬНІСТЬ МИСЛИВСЬКИХ ТВАРИН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ БІОТЕХНІЧНИХ ЗАХОДІВ	21
3.1. Облік мисливських тварин в угіддях Романівського лісництва	21
3.2. Біотехнічні заходи в мисливських угіддях для збереження мисливських тварин.....	24
ВИСНОВКИ.....	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	34
ДОДАТКИ	39

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Мисливська фауна є невід’ємною частиною біорізноманіття і природних екосистем України. У зв’язку з антропогенним навантаженням, зміною клімату та іншими чинниками, виникає необхідність постійного спостереження за станом популяцій мисливських тварин. Моніторинг мисливських тварин є важливим інструментом управління біорізноманіттям, який дозволяє оцінювати стан популяцій диких тварин, виявляти загрози, аналізувати тенденції чисельності, здоров’я та поведінки різних видів. Моніторинг у поєднанні з біотехнічними заходами може сприяти збереженню основних видів мисливських тварин та стабільному економічному розвитку мисливських господарств. За останні роки в Україні спостерігається зниження чисельності деяких видів мисливської фауни через деградацію середовища, урбанізацію та зміну клімату, поширення хвороб серед ратичних тощо [11, 14, 37, 38]. Моніторинг в конкретному мисливському господарстві, який передбачає облік та встановлення чисельності мисливської фауни та оцінку біотехнічних заходів для їх збереження, є актуальним.

Мета дослідження – оцінити стан мисливських популяцій тварин в угіддях Баранівського надлісництва та визначити вплив біотехнічних заходів на їх чисельність і розселення.

Для досягнення мети вирішували наступні завдання:

- провести облік основних видів мисливської фауни надлісництва;
- провести аналіз чисельності в мисливських угіддях надлісництва;
- визначити основні загрози, що впливають на чисельність мисливських тварин;
- оцінити проведення біотехнічних заходів на території мисливських угідь.

Об’єкт дослідження – мисливські фауна на території угідь Баранівського надлісництва.

Предмет дослідження – біотехнічні заходи щодо збереження мисливських ресурсів Баранівського надлісництва.

Методи дослідження: емпіричний (спостереження і дослідження, опрацювання результатів дослідження, складання таблиць), порівняльний (чисельності та видового складу мисливських тварин).

Список публікацій автора:

1. Галушко Б.О., Симашкін К.В., **Шевчук Г.М.** Чинники впливу воєнних дій на мисливських тварин. *Виклики сьогодення та наслідки Чорнобильської катастрофи. Екологія. Наука. Практика-2025* : матеріали XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 квітня 2025 року). Житомир. Поліський національний університет, 2025. С. 20-21.

2. **Шевчук Г.М.** Ресурси мисливських тварин в угіддях Баранівського надлісництва. Лісові екосистеми: сучасні проблеми і перспективи досліджень-2025 : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (31 травня 2025 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2025. 19 с.

Практичне значення одержаних результатів.

Впроваджені біотехнічні заходи виявилися ефективними для збереження чисельності як основних, так і мігруючих унаслідок воєнних дій популяцій диких тварин, а також сприяють покращенню умов їхнього існування в угіддях. Отримані в результаті досліджень дані можуть бути впроваджені у практику ведення мисливських господарств Баранівського надлісництва.

Структура і обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота викладена на 32 аркушах, оформлена згідно з установленими вимогами та містить 2 фотознімки, 4 таблицями і 44 джерелом літератури.

РОЗДІЛ 1. ЗБЕРЕЖЕННЯ МИСЛИВСЬКОЇ ФАУНИ ДЛЯ РОЗВИТКУ МИСЛИВСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

1.2. Моніторинг та облік чисельності мисливських видів тварин

Моніторинг мисливської фауни – це систематичне спостереження та оцінка стану популяцій диких мисливських тварин, включаючи їх чисельність, структуру, стан, а також аналіз умов середовища існування. До процесу моніторингу входять підрахунок особин, відстеження рівня народжуваності та загибелі, а також оцінка якості кормової бази і стану умов місця існування [8, 28].

Такий підхід дає змогу своєчасно виявляти тенденції до зростання або скорочення популяцій та приймати обґрунтовані управлінські рішення у мисливських господарствах. За даними фахівців, регулярне відстеження кількісних показників і стану середовища існування сприяє коректному визначенню лімітів відстрілу та ефективному управлінню популяціями.

Моніторинг дозволяє оперативно реагувати на коливання чисельності видів, зокрема диких копитних (лось, козуля, кабан) та хутрових тварин (лисиця, вовк, бобер). Встановлено, що чисельність окремих популяцій істотно залежить від умов зими, наявності кормів, браконьєрства, поширення хвороб [1, 12, 33, 34].

За даними Державного агентства лісових ресурсів, у мисливських угіддях щорічно проводиться зимовий облік дичини. З початку 2000 років відмічено зміну чисельності благородного оленя, що коливається в межах 6–9 тисяч особин; чисельність кабана зменшилась в окремих угіддях через спалахи африканської чуми свиней, а чисельність зайця-русака скорочується, особливо у степових регіонах, через інтенсифікацію сільського господарства та воєнні дії [44].

У деяких регіонах встановлено, що із належною підгодовлею та охороною (наприклад, у Житомирській області) популяції оленевих їх чисельність

перебуває у кращому стані, ніж у регіонах із браконьерством і масовими рубками лісу [1, 8, 41].

Позитивним моментом у моніторингу мисливських тварин є застосування фотопасток та дронів, що дозволяє виявляти рідкісні види і вести контроль за переміщенням популяцій тварин без прямого втручання людини.

У сучасних умовах розвиток моніторингу дикої фауни значною мірою залежить від удосконалення технологій. Зокрема, при використанні дронів із тепловізійними камерами, мереж фотопасток зі штучним інтелектом для автоматичної ідентифікації видів, біосенсорних систем тощо. Це забезпечує комплексну картину про стан популяцій і ефективність втручань [28, 43].

Однак не менш важливими є комплексні та адаптивні підходи – зокрема, використання даних моніторингу для регулярного коригування стратегій охорони природи, а не просто формальне «спостереження заради спостереження». В умовах зміни клімату та зростаючого антропогенного тиску такі адаптивні механізми стають особливо актуальними.

Наприклад, якщо зниження чисельності популяції спричинене хворобами чи деградацією середовища, то підгодівля мисливських тварин лише тимчасово приховає симптоми, не усуваючи першопричину. Саме тому науковці наголошують на необхідності використовувати моніторингові дані для аналізу причин змін у популяціях та планування заходів, спрямованих на підтримання екосистемного балансу [13, 42].

За даними Центрального міжрегіонального управління лісового та мисливського господарства, у 2024 році під час обліку в мисливських угіддях було нараховано 277,7 тис. голів копитних тварин. Це на 13 % більше, ніж у 2023 році, і на 22 % більше порівняно з 2021 роком.

Чисельність хутрових звірів у 2024 році становила майже 1,7 млн особин, що на 7 % більше, ніж у попередньому році. Стабільне зростання їх чисельності

зумовлене переважно різким збільшенням популяцій хижих видів – вовків, лисиць та шакалів [43].

У 2024 році користувачі мисливських угідь витратили 42,5 млн грн на підгодівлю дичини та 34 млн грн на охорону угідь. Варто зазначити, що державного фінансування або надходжень від мисливської діяльності не надходило, оскільки полювання було заборонено.

Наприклад, Поліський та Карпатський регіони є середовищем існування низки видів, що становлять інтерес для мисливського господарства, зокрема тетерука, глухаря та рябчика. Захист цих видів неможливий без регулювання чисельності хижаків. За останні три роки, в умовах заборони полювання, чисельність хижих тварин зросла з 78 тис. до 110 тис. особин, що охоплює близько 40 % території мисливських угідь [30, 31].

На цьому фоні чисельність тетерука, глухаря та рябчика скоротилася на 33 %, хоча до 2022 року спостерігалася протилежна тенденція — їх популяції зростали.

Станом на сьогодні в Україні нараховується близько 1,3 млн особин зайця-русака – найпоширенішого об'єкта полювання. Його чисельність упродовж останніх років стабілізувалася. Водночас потенційна чисельність популяції зайця в мисливських угіддях України може становити щонайменше 3 млн особин [41].

У Держлісагентстві пропонують низку заходів, які можуть позитивно вплинути як на якість отриманих даних щодо чисельності диких мисливських тварин, так і на обґрунтованість обсягів їх добування.

Запровадження чітких процедур та визначених термінів проведення обліку, а також зобов'язання користувачів мисливських угідь подавати достовірну інформацію до державних органів дозволить ефективніше аналізувати і перевіряти розрахунки лімітів добування. Це, у свою чергу,

забезпечить можливість встановлювати науково обґрунтовані норми добування з урахуванням регіональної та сезонної специфіки [2, 7, 22].

Варто зазначити, що Всеукраїнська асоціація мисливців і користувачів мисливських угідь (ВАМКМУ) висловлює занепокоєння стрімким зростанням чисельності здичавілих хижаків на більшій частині території України у 2023–2024 роках. Одночасно фіксується збільшення випадків сказу, африканської чуми свиней (АЧС) та інших небезпечних зоонозних хвороб, що створює серйозні ризики для диких тварин, домашніх господарств і навіть здоров'я людини [1, 44].

Розвиток мисливського господарства неможливий без регулювання чисельності хижаків до екологічно обґрунтованого, оптимального рівня. Надмірна кількість хижих тварин призводить до значного скорочення популяцій мисливсько цінних видів. Для порівняння: в Чехії один гектар мисливських угідь щорічно забезпечує такий обсяг цінної дичини, який в українських умовах накопичується лише протягом 25 років. Це свідчить про необхідність впровадження ефективної системи управління популяціями хижаків та загального підвищення ефективності ведення мисливського господарства в Україні [14, 39, 40].

Отже, облік чисельності дикої фауни важливий інструмент для збереження мисливських видів тварин. Він не тільки інформує про поточний стан популяцій, але й оцінює успішність управлінських рішень. У поєднанні з біотехнічними заходами, такими як підгодівля та покращення середовища, він може сприяти збереженню біорізноманіття та стабільному розвитку мисливського господарства. Проте ефективність цих заходів залежить від їх наукового обґрунтування і конкретних умов [7, 21].

1.2. Біотехнічні заходи у мисливських угіддях та їх ефективність

Біотехнічні заходи — це сукупність різноманітних технічних прийомів і господарських заходів, спрямованих на охорону мисливської фауни та підвищення чисельності її популяцій [3-5].

Сучасне ведення мисливського господарства здійснюється в умовах значних природних і антропогенних змін. Для підтримання популяцій диких тварин розроблено широкий спектр біотехнічних заходів [15, 23, 29].

Заходи, що мають на меті створення сприятливих умов для існування диких тварин, називають біотехнічні. До основних належать: охорона і підгодівля тварин, покращення захисних функцій угідь, штучне розведення тварин, селекційний відстріл, а також регуляція чисельності окремих видів [5].

Індустріальний розвиток та трансформація природного середовища суттєво впливають на стан мисливських угідь. Спостерігається тенденція до скорочення їх площі, що супроводжується змінами умов проживання диких звірів і птахів. Це, у свою чергу, призводить до зменшення чисельності одних видів і зростання популяцій інших [28, 43].

Звички та спосіб життя диких тварин зазнають змін. Сучасне використання мисливських ресурсів і підходи до ведення мисливського господарства суттєво відрізняються від тих, що були характерні ще десятиліття тому [25, 35].

Одним із ключових чинників підвищення обсягів продукції, покращення її якості та зменшення собівартості є зростання чисельності мисливських тварин та збагачення мисливських ресурсів держави.

Біотехнічні заходи, зокрема підгодівля, облаштування штучних укриттів і регулювання умов середовища, справді здатні підвищити рівень виживання окремих видів у короткостроковій перспективі. Водночас, як показує міжнародна практика, цих заходів недостатньо для забезпечення стабільного зростання

популяцій. Для досягнення довготривалого ефекту необхідно поєднувати біотехнічні прийоми з розширенням та охороною кормових угідь, раціональним регулюванням чисельності хижаків і помірним відстрілом тварин [17, 20, 28].

Біотехнічні заходи спрямовані на покращення умов існування диких мисливських тварин. Наприклад, зимова та літня підгодівля поліпшує доступність кормів у критичні періоди. У мисливських угіддях висівають кормові культури (кукурудзу, соняшник, буряк, просо), розвішують годівниці для птахів, створюють солонці (натрієві підгодівлі) для копитних. Підгодівлю зазвичай проводять у місцях концентрації тварин або там, де природні корми обмежені, щоб допомогти вижити в сувору зиму. Наприклад, у Запорізькій області держлісгоспи в зимовий період щорічно викладають сотні кілограмів сіна й кілька тонн зерна та кукурудзи для копитних тварин [6, 37, 38].

Оцінка ефективності біотехнічних заходів дає суперечливі результати залежно від виду, регіону та цілей. Дослідження показують, що підгодівля допомагає підтримувати фізичний стан мисливських тварин під час зими. Наприклад, в експериментах із благородним оленем в Альберті (Канада) групи самок, які отримували достатньо сіна чи кормових гранул, зберігали свою вагу на противагу групі без підгодівлі, яка втрачала близько 9% ваги за зиму.

Аналогічно, у порівняльному аналізі регіональних популяцій в Європі +50% збільшення зимової підгодівлі призвело до зростання ваги ялових оленів на 9,8% і телят майже на 23%. Водночас у інших місцях навіть інтенсивні підгодівлі не дали відчутного збільшення ваги чи плодючості: наприклад, у Голландії припинили зимову підгодівлю і не спостерігали помітного зниження середньої ваги оленів. Таким чином, вплив підгодівлі на фізичний стан тварин є реальним за належної інтенсивності, але не завжди призводить до збільшення чисельності популяції [13].

Зокрема, у США експерти підкреслюють: традиційна практика зимової підгодівлі білохвостих оленів не покращує довгостроково стан популяцій. Доповнення раціону в холодну пору економічно не вигідний і може бути навіть шкідливим (поширення хвороб, перевантаження слабших особин сильнішими, забруднення середовища). Тому американські вчені рекомендують переключитися на покращення середовища існування і регульовано проводити відстріл як ефективніший захід: «кращі альтернативи годуванню оленів – це поліпшення середовища існування і збільшення відстрілу. Ключ до здорової популяції – збалансована кормова база лісу, контрольоване полювання і прийняття природного відбору. Аналогічні поради надають західноєвропейські фахівці: вони застерігають, що підгодівля нерідко спрямована на «симптоматичне» підтримання чисельності, а не на вирішення причин проблем з нестачею корму [13].

В Україні державні лісгоспи також здійснюють масштабну підгодівлю дичини в зимовий період. Наприклад, у мисливських угіддях Запорізького лісгоспу за один сезон викладають сотні кілограмів сіна та зерна (у сумарному обсязі кількох тонн). Це дозволяє збільшити виживання тварин у найсуворіші зимові місяці, але офіційних оцінок прямого впливу на чисельність та здоров'я популяцій нема [15, 23].

У Державному агентстві лісових ресурсів повідомляють, що підгодівля проводиться, щоб допомогти тваринам пережити важкий час року. Разом з тим наукові рекомендації свідчать: ефективність таких заходів часто буває ситуативною і залежить від масштабів; одним із висновків є необхідність вирівнювати інтенсивність підгодівлі з реальними потребами угідь [44].

РОЗДІЛ 2. ПРОГРАМА ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕНЬ

2.1. Програма досліджень

Програма проведення дослідження щодо моніторингу мисливських ресурсів та аналізу біотехнічних заходів у межах Баранівського надлісництва включає наступні етапи:

- вивчення літературних джерел за темою досліджень кваліфікаційної роботи;
- формування календарного плану щодо проведення моніторингу мисливських ресурсів та їх стану у мисливських угіддях Баранівського надлісництва;
- вивчення методик дослідження;
- ознайомлення з мисливськими угіддями;
- вивчення мисливських фауни, їх стану та чисельності;
- проведення бонітування мисливських угідь у надлісництві;
- здійснення біотехнічних заходів для утримання мисливських тварин;
- створення біотехнічних споруд та підгодівельних майданчиків у надлісництві;
- узагальнення результатів дослідження.

2.2. Матеріал і методи дослідження

Дослідження здійснювалося із застосуванням загальнонаукових методів.

Під час підрахунку чисельності диких мисливських тварин обов'язково проводили співставлення отриманих даних, а також аналізували чинники, що можуть впливати на чисельність популяцій. Зокрема, враховували структуру мисливських угідь, наявність антропогенних факторів та потенційні загрози для тварин [3-5, 24] .

Відповідно до статті 30 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» обов'язковим є облік мисливської фауни [18].

Методи кількісного обліку мисливської фауни.

Визначення чисельності тварин здійснювали за допомогою відносних та абсолютних методів. Відносний метод передбачав окомірний підрахунок чисельності, тоді як абсолютний метод полягав у суцільному обліку тварин на всій території мисливського господарства [20].

До відносних методів належить візуальний підрахунок кількості тварин. Суть абсолютних методів полягає в безперервному обліку поголів'я на всіх ділянках господарства або у досліджуваному регіоні.

Визначення лише загальної чисельності окремих видів мисливських тварин може бути недостатнім для ефективного ведення мисливського господарства. Тому доцільно застосовувати кваліфікований облік, який включає не лише підрахунок чисельності, а й аналіз статеві-вікової структури популяції. Різноманітні методи підрахунку та їх комбінації використовувалися для отримання чисельності тварин, близької до фактичної, або для визначення відносної чисельності за кілька років [20].

Для моніторингу мисливської фауни використовували такі методи:

- маршрутний метод у вигляді об'їздів та обходів з метою визначення напрямків міграцій тварин;
- метод потайного патрулювання, засад та секретів. Потайне патрулювання проводилось у темний період доби;
- метод обліку шумовим прогоном;
- зимовий маршрутний облік, що базується на принципі обліку тварин за слідами на визначених маршрутах;
- розрахункові та статистичні методи.

З метою моніторингу мисливських тварин у надлісництві облікові заходи проводилися на ділянках підгодівлі лише при регулярній підгодівлі. Тварини на початку зими поступово підходять до майданчиків, а наприкінці зими навпаки гуртуються найбільше. Саме в цей період організовується чергування і підрахунок чисельності мисливських тварин біля годівниць [3-5].

Облік дикого кабана у господарстві проводили методом прогону і подвійного окладу. Метод прогону також застосовували взимку за слідами в снігу.

Облік оленя і лося проводили у місцях прогону у завчасно визначений період (реву чи стогону).

Облік хижих тварин (вовка) проводили завдяки збору інформації про життєдіяльність тварин протягом року та картування ділянок у господарстві.

Облік бобрів проводили у три етапи: визначали боброві поселення та їх чисельність у цих поселеннях, бонітуванням бобрових угідь з урахуванням кормової бази та захисних умов, гідрологічних режимів відкритих водойм.

Облік за кількість жилих нір (лисиці, борсука, єнота) та картування визначали чисельність лисиці, борсука та єнота).

Під час обліку диких мисливських тварин визначали місця їх існування.

Основою для ефективного проведення біотехнічних заходів є визначення структури мисливських угідь: їх типологія та бонітування.

Вивчення структури мисливських угідь здійснювалося з використанням таблиці «Класифікація мисливських угідь згідно з класом бонітету в межах природних зон», відповідно до *Настанови з упорядкування мисливських угідь* (2002) [24].

В сучасних умовах біотехнічні заходи є ефективним способом збереження диких тварин та їх чисельності.

З цією метою використовували дані з моніторингу мисливської фауни:

- облікові та статистичні дані про чисельність та постійне місце проживання диких мисливських тварин;
- інформацію про небезпеку для існування популяції диких мисливських тварин (стан угідь, доступ до води, підгодівля, охорона від зоонозів).

Наступним етапом дослідження було вивчення біотехнічних заходів загальної та обмеженої дії та їх оцінювання.

Із заходів загальної дії вивчали проведення ветеринарно-санітарних заходів в мисливських угіддях, щоб попередити інфекційні хвороби серед мисливських тварин.

Під час проведення заходів обмеженої дії вивчали забезпечення кормами та біотехнічними спорудами основних видів тварин, що проживають в угіддях. Харчування і підгодівлю диких тварин у мисливських угіддях вивчали в усі сезони року шляхом підгодівлі та слідів від їх годівлі (риття).

Оцінювалися наступні біотехнічні заходи:

- облаштування та догляд за солонцями;
- викладання кормів (зерно, сіно, коренеплоди);
- охорона підгодівельних майданчиків;
- проведення профілактичної дератизації та ветеринарного контролю.

2.3. Коротка характеристика умов проведення дослідження

Дослідження з моніторингу, обліку чисельності мисливських видів тварин та біотехнічних заходів проводили в мисливських угіддях Романівського лісництва на території Бердичівського адміністративного району. Романівське лісництво, загальною площею 4671 га, входить до складу Баранівського надлісництва від 01.01.2025 року [33, 34].

Баранівське надлісництво знаходиться в південно-західній частині Житомирської області в місцевості 3 адміністративних районів: Бердичівського, Житомирського та Звягельського. Сумарна площа надлісництва становить – 70498,12 га. До структури Баранівського надлісництва входять 13 лісництв:

Таблиця 2.1.

Адміністративна структура Баранівського надлісництва

Лісництво	Квартали	Площа, га
Баранівське	1-140	8203,3
Биківське	1-96	7091,4
Зеремлянське	1-107	6975,0
Довбиське	1-102	5077,3
Довбиське (Адамівське)	1-86	4413,0
Кам'янобрідське	1-123	5796,1
Явненське	1-74	6557,0
Богданівське	46-118	4160,4
Гвоздяренське	1-77	2974,0
Гвоздяренське (Корбутівське)	11-13, 35-38	411,9
Романівське	1-65	3459,8
Любарське	1-51	3002,0
Миропільське	1-27, 29-37, 41-47, 49-76	3738,6
Чорнолозьке	1-88	5183,3
Чуднівське	1-54	3816,0

Сумарна площа надлісництва становить – 70498,12 га. До структури Баранівського надлісництва входять 13 лісництв:

Територія Баранівського надлісництва розташована у системі зоогеографічного районування на межі Центрального Полісся (Житомирської та Київської областей), районів мішаних і листяних лісів, а також лісостепу. Особливістю цієї території є багатство та різноманітність тваринного світу. У межах господарства виявлено близько 220 видів птахів, 60 видів ссавців, 11 видів амфібій та 8 видів рептилій.

Дослідження базувалися на даних зимового маршрутного обліку (ЗМО), фотопасток, звітів надлісництва за 2020–2024 рр., а також польових спостереженнях. Основними об'єктами моніторингу були:

Копитні: козуля, олень, дикий кабан, лось;

Хутрові: лисиця звичайна, вовк, бобер, заєць-русак.

РОЗДІЛ 3. ЧИСЕЛЬНІСТЬ МИСЛИВСЬКИХ ТВАРИН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ БІОТЕХНІЧНИХ ЗАХОДІВ У БАРАНІВСЬКОМУ НАДЛІСНИЦТВІ

Моніторинг мисливської фауни на регіональному рівні дозволяє виявляти впливи як природного середовища, так і господарської діяльності на чисельність популяції диких тварин. Особливої уваги потребують території Полісся, де зберігається високе біорізноманіття, але спостерігається зростаючий антропогенний тиск. Баранівське надлісництво, є типовим прикладом для дослідження ефективності біотехнічних заходів у мисливських угіддях.

З майже двох тисяч видів тварин, що населяють територію надлісництва, 96 занесені до Червоної книги України та перебувають під охороною.

3.1. Облік мисливських тварин в угіддях Романівського лісництва

Географічне розташування та кліматичні умови мисливських угідь Романівського лісництва Баранівського надлісництва створюють сприятливе середовище для існування різноманітних видів фауни.

Серед них – копитні тварини (лось, олень, дикий кабан, козуля), хутрові звірі (заєць, лисиця, бобр, білка, єнотовидний собака, борсук, куниця лісова), а також птахи (слуква лісова, баранець, припутень, горлиця, крижень, перепілка, чирянка велика і мала, водяна курочка, лиска, норець великий).

Ефективне функціонування мисливського господарства неможливе без актуальних і точних даних щодо чисельності дикої фауни в угіддях.

Попри обмеження, запроваджені в умовах воєнного стану в Україні, користувачі мисливських угідь зобов'язані щороку здійснювати облік копитних тварин, хутрових звірів і пернатої дичини, використовуючи доступні та дозволені методи.

Проведення такого обліку дає змогу встановити видовий склад, місця перебування, маршрути міграції, чисельність у різних частинах угідь і територіальне розташування тварин.

На основі аналізу матеріалів проєкту організації та розвитку мисливського господарства, а також результатів обліку основних видів тварин, встановлено, що упродовж 2021–2024 років чисельність копитних, хутрових звірів і хижаків зазнала значних змін, демонструючи щорічне зростання популяцій.

Зокрема, починаючи з 2022 року, чисельність лося звичайного зросла на 27 % у порівнянні з 2021 роком. Важливо зазначити, що тенденція до збільшення цієї популяції спостерігалася з моменту окупації територій Чорнобильської зони та активних обстрілів північних районів Житомирської області.

Залишаючи місця існування дикі тварини мігрують в умовно безпечні території та збільшують популяції диких тварин в мисливських угіддях.

Таблиця 3.1.

Чисельність мисливських тварин в угіддях Романівського лісництва

Роки	Вид тварин, голів						
	Лось звичайний	Олень шляхетний	Козуля європейська	Кабан дикий	Заєць сірий	Лисиця звичайна	Вовк
2021	24	16	119	36	92	3	4
2022	30	20	138	50	97	3	5
2023	32	23	140	78	100	8	5
2024	33	25	161	105	115	11	7

Як видно з таблиці 3.1., починаючи з 2021 року, чисельність оленя благородного поступово зростала і до 2024 року збільшилася на 36 %, досягнувши 25 особин.

Аналогічна тенденція простежується і в популяції козулі європейської – її все частіше спостерігають у мисливських угіддях. Завдяки забороні полювання у

2024 році через воєнний стан чисельність цього виду зросла на 42 особини (26 %) порівняно з 2021 роком.

З початку 2022 року в угіддях також зафіксовано суттєве збільшення чисельності дикого кабана. Станом на 2024 рік його популяція налічує 105 особин, що на 66 % більше, ніж у 2021 році.

Варто зауважити, що зростання чисельності цих тварин частково зумовлене їхньою активною міграцією з постійних місць перебування до відносно безпечних територій мисливських угідь [9]. Зокрема, дикий кабан, чутливий до шумового навантаження, має схильність до переміщення на значні відстані у пошуках спокійних середовищ існування.

У 2022 році зафіксовано зростання чисельності зайця-русака. Впродовж трьох років, завдяки високій здатності до відтворення та забороні полювання, його популяція збільшилася на 20% і налічує 115 особин.

Особливу загрозу для мисливської фауни становить обмеження на регулювання чисельності хижаків у мисливських угіддях. Це призвело до зростання популяції лисиці на 73%, а вовка – на 43%.

Надмірна чисельність хижаків у середовищі існування може мати негативні наслідки для епізоотичної ситуації, зокрема сприяти поширенню таких небезпечних захворювань, як сказ серед диких тварин [11, 12, 27].

Таким чином, у період 2022-2024 років у мисливських угіддях Романівського лісництва через вимушене переміщення тварин і припинення полювання спостерігалось поступове зростання чисельності основних видів мисливських тварин – лося звичайного, оленя шляхетного, козулі європейської та дикого кабана.

3.2. Біотехнічні заходи в мисливських угіддях для збереження мисливських тварин

Здійснення біотехнічних заходів у мисливському господарстві є важливим інструментом для збереження та збільшення чисельності мисливських тварин, які так існували в угіддях, так і мігруючих видів.

Ці заходи охоплюють комплекс господарських дій, спрямованих на покращення умов проживання, розмноження й збільшення чисельності мисливських тварин. Завдяки їм зростає кормова база, створюються сприятливі умови для виведення молодняка, здійснюється контроль над розселенням тварин по території, а також зменшується негативний вплив фауни на лісове й сільське господарство.

Правильна організація та проведення біотехнічних заходів сприяє підвищенню рівня захисту фауни від інфекційних захворювань шляхом впровадження ветеринарно-санітарних заходів, а також забезпечує контроль і регулювання чисельності хижаків у межах встановлених лімітів.

Біотехнічні заходи в мисливських угіддях Романівського лісництва Баранівського надлісництва відіграють ключову роль у веденні мисливського господарства та є визначальним чинником його результативності.

У мисливських угіддях через воєнний стан на території країни особливий акцент робиться на здійсненні біотехнічних заходів обмеженої дії, зокрема: організації підгодівлі диких мисливських і мігруючих тварин у період нестачі кормів, облаштуванні підгодівельних майданчиків, встановленні годівниць і солонців.

Розподіл мисливських тварин у межах угідь безпосередньо залежить від наявності та якості кормів протягом усього року. Якщо в теплий період року (весна–осінь) більшість видів забезпечені природними кормами, то взимку

виникає їх дефіцит. З метою підвищення кормових ресурсів у зимовий період, проводиться заготівля сухих, соковитих та зернових кормів.

Водночас важливо наголосити, що участь у формуванні та підтриманні кормової бази в мисливських угіддях є обов'язком кожного мисливця.

Підгодівля та створення біотехнічних споруд.

Організація підгодівлі диких тварин сприяє підтриманню їх належної вгодованості протягом року та зменшує ризик виникнення захворювань. Регулярне викладання кормів дає змогу контролювати їх якість і кількість, а також додавати лікувально-профілактичні засоби.

Підгодівлю здійснюють не впродовж усього року, а лише в періоди дефіциту природного корму, зазвичай із настанням холодів. Зимовий сезон підгодівлі триває орієнтовно 100 днів – з 1 листопада до 15 лютого. Тривалість цього періоду може змінюватися залежно від погодних умов. Умовно він поділяється на три етапи:

- з 1 по 30 листопада (30 днів) – тваринам надають 25 % добової норми корму;
- з 1 по 30 грудня (30 днів) – 50 % добової норми;
- з 1 січня до 10 лютого (40 днів) – повна добова норма.

У таблиці 3.2., наведено розрахунок обсягів кормів, необхідних для забезпечення основних видів тварин, що мешкають у мисливських угіддях Бердичівського лісництва.

З урахуванням потреб місцевої фауни та тварин, які мігрували з обстріляних територій, слід заготовити: 2825 кг сіна, 6065 кг зернових кормів, 575 кг зернових снопиків, 12850 кг кукурудзи, 17060 кг соковитих кормів (коренеплодів), а також 4470 шт віників із листяних порід. Для мінеральної підгодівлі потрібно розмістити в солонцях 249 кг солі-лизунця.

Таблиця 3.2.

**Розрахунок обсягів кормів для підгодовлі диких мисливських тварин
Романівського лісництва Баранівського надлісництва**

Вид тварин	Оптимальна чисельність	Вид кормів						
		Зернові			Сухі корми		Соковиті, кг	Мінеральні добавки,
		суміш зерна, кг	снопики зернові, шт	кукурудза в качанах, кг	віники з листяних порід, шт	сіно, кг	коренеплоди	сіль, кг
Лось звичайний	33	-	-	-	-	-	-	33
Олень шляхетний	25	500	-	1000	1250	1000	1500	25
Козуля європейська	161	2415	-	3220	3220	1610	4830	80
Кабан дикий	105	3150	-	8400	-	-	10500	52,5
Заєць-русак	115	-	575	230	-	115	230	57,5
Всього	439	6065	575	12850	4470	2725	17060	249

Забезпечення біотехнічними спорудами. В умовах Романівського лісництва облаштовано біотехнічні споруди – підгодовельні майданчики, годівниці та солонці для задоволення потреб диких тварин (табл. 3.3, рис. 3.1). Їх розміщують неподалік місць перебування тварин: на узліссях, у полезахисних лісосмугах, серед чагарникових заростей. Для козуль солонці поєднують із годівницями, тоді як для диких кабанів підгодовельні майданчики облаштовують з навісами з очерету або рогози, що захищають від опадів. У випадку із зайцем

солонці виготовляють у розщеплах пеньків, самих пеньках або дерев'яних колодах.

Таблиця 3.3.

**Біотехнічні споруди для потреб диких тварин
Романівського лісництва**

Вид тварин	Годівниці, навіси	Підгодівельні майданчики	Солонці
Лось звичайний	3	-	7
Олень шляхетний	3	-	3
Козуля європейська	8	-	8
Кабан дикий	-	11	11
Заєць-русак	-	6	6
Всього	14	16	35

Рис. 3.1. Підгодівельні майданчики для диких тварин

Таким чином, Романівське лісництво активно впроваджує необхідні біотехнічні заходи на території своїх угідь. Завдяки регулярному викладанню кормів та підтримці солонців було створено сприятливі умови для зимівлі копитних тварин. Реалізація біотехнічних заходів безпосередньо впливає на стан мисливської фауни. Найбільш ефективними в лісництві виявилися:

- облаштування підгодівельних майданчиків поблизу укриттів і лісових кварталів з малою сніговою глибиною;
- постійне оновлення солонців, що сприяє підтримці фізіологічного стану тварин;
- моніторинг за допомогою фотопасток, що дозволяє відстежувати не лише чисельність, але й видовий склад тварин.

Утім, залишається актуальною проблема окремих випадків браконьєрства та недостатнього технічного забезпечення (дронів, автоматичних станцій моніторингу).

Біотехнічні заходи загальної дії

Виникнення захворювань серед мисливських тварин є небажаним явищем у мисливському господарстві, що вимагає активної протидії з боку єгерів і мисливствознавців. З метою збереження мисливської фауни та недопущення поширення інфекцій в угіддях проводять своєчасні санітарні та профілактичні заходи, а також усувають наслідки епізоотій (сказу та африканської чуми свиней).

Біобезпека в мисливських угіддях

Під час проведення обліку чисельності диких тварин у мисливських угіддях було зафіксовано зростання популяції хижих м'ясоїдних тварин, зокрема лисиці та вовка (табл. 3.1.). Через обмеження щодо регулювання їх чисельності у воєнний час виникає реальна загроза поширення сказу серед мисливської фауни.

Для профілактики цього небезпечного захворювання у весняно-осінній період проводиться пероральна імунізація хижаків (лисиці рудої, вовка та єнотовидного собаки).

Імунізація здійснюється шляхом розповсюдження принад із вакциною. В умовах воєнного стану принади розкладаються вручну – уздовж узлісь, поблизу водойм, на узбіччях доріг та в сільськогосподарських угіддях. Їх розміщують через кожні 200 метрів під деревами, які маркуються для подальшого контролю споживання вакцини тваринами.

Принади виготовляють у формі брикетів із запахом м'ясо-кісткового борошна, всередині яких розміщується капсула з вакциною. Такий метод вакцинації дозволяє сформувати імунітет у молодих особин, запобігає виділенню вірусу зі слиною та є безпечним для інших видів тварин.

Рис 3.2. Розкладені брикети приманки з вакциною від сказу

Важливим аспектом ефективності є рівномірне покриття території господарства з урахуванням ареалів проживання хижаків. До складу бригад, що здійснюють розповсюдження принад, входять користувачі мисливських угідь,

представники Держпродспоживслужби та фахівці лісомисливського господарства.

Контроль чисельності дикого кабана та заходи біобезпеки.

Аналіз результатів зимового обліку диких тварин на території мисливських угідь засвідчив суттєве зростання чисельності дикого кабана (табл. 3.1). Основною причиною цього є тимчасова заборона полювання, що призвела до відсутності регуляції популяції виду.

Варто наголосити, що збільшення чисельності дикого кабана, а також активні міграційні процеси становлять серйозну загрозу поширення африканської чуми свиней серед популяції у межах мисливських господарств області.

У зв'язку з цим в межах мисливських угідь вживають додаткових заходів біобезпеки. Зокрема, регулярно, упродовж сезону, здійснюється санітарна обробка місць скупчення тварин – підгодівельних майданчиків, годівниць, солонців та водойм. Для дезінфекції використовується 3% розчин хлорного вапна.

У випадку виявлення загиблих особин дикого кабана, їх трупи оперативно доставляються до регіональних лабораторій з метою встановлення причини загибелі та точного діагнозу.

Дегельмінтизація. Найпоширенішими захворюваннями серед диких мисливських тварин є паразитарні інвазії, спричинені різними видами гельмінтів [32]. Ураження гельмінтами можуть призводити до значних втрат популяцій в середньому від 20% до 50% загальної чисельності тварин. Тому, одним із ключових напрямів профілактики є дегельмінтизація не лише самих тварин, а й кормів, які їм згодовують.

Для боротьби з гельмінтозами у диких тварин єгерська служба застосовує ветеринарні засоби, якими обробляють зернові корми у годівницях. Також у

раціон вводять заготовлене сіно з полину (звичайного або лікарського) в кількості 5 кг на одну козулю або на 10 зайців на сезон. Додатково протипаразитарні компоненти можуть включатися до складу солі, що використовується у солонцях.

Профілактична дезінфекція зон підгодівлі здійснюється двічі на рік: за 1–2 тижні до початку зимового періоду годівлі та через 1–2 тижні після його завершення. У межах цих заходів залишки кормів спалюються, годівниці та солонці обробляються 40% розчином формаліну, а навколишній ґрунт – 3% розчином хлорного вапна з подальшим перекопуванням.

У мисливських угіддях дегельмінтизацію диких тварин проводять чотири рази на рік. Обов'язковою умовою також є щорічна профілактична дегельмінтизація працівників мисливського господарства.

До комплексу обов'язкових заходів також входить селекційний відстріл хворих або ослаблених особин.

ВИСНОВКИ

1. Моніторинг мисливських тварин в умовах Романівського лісництва Баранівського надлісництва показав стабільність чисельності основних їх видів.

2. Ефективне поєднання традиційних облікових методів з новітніми технологіями (фотопастки) підвищує точність оцінки стану популяцій.

3. Протягом трьох років спостерігається позитивна динаміка чисельності диких мисливських тварин, що підтверджується зростанням їх поголів'я: чисельність лося звичайного зросла на 27 % (з 24 до 33 особин), оленя шляхетного на 36 % (з 16 до 25 особин), козулі європейської на 26 % (з 119 до 161 особини), дикого кабана на 66 % (з 36 до 105 особин), а зайця-русака на 20 % (з 92 до 115 особин).

4. У мисливських угіддях лісництва спостерігається зростання чисельності мисливських тварин, зокрема копитних – лося звичайного, оленя шляхетного та дикого кабана. Це пов'язано з тим, що тварини переміщуються у більш спокійні та безпечні місця від бойових дій на території інших областей.

5. Через заборону регулювання чисельності диких тварин під час воєнного стану зафіксовано поступове зростання популяцій хижаків: чисельність лисиці зросла на 73 %, а вовка на 43 %. Така ситуація створює загрозу поширення сказу серед копитних тварин.

6. Біотехнічні заходи в лісництві суттєво покращують умови існування мисливських тварин, зокрема в зимовий період.

7. Проведення у мисливських угіддях комплексу біотехнічних заходів загального характеру, таких як імунізація, дегельмінтизація та дезінфекція, забезпечує ефективний захист диких тварин від небезпечних інфекційних хвороб, зокрема сказу та африканської чуми свиней, а також інвазійних захворювань.

8. З метою підгодівлі основних видів диких тварин у мисливському господарстві було заготовлено: 2825 кг сіна, 6065 кг зернових кормів, 575 кг

зернових снопиків, 12850 кг кукурудзи, 17060 кг соковитих кормів (коренеплодів), 4470 віників з листяних порід, а також 249 кг солі-лизунця як мінеральної підгодівлі.

9. Позитивні зміни збільшення чисельності у популяціях мисливських тварин, відбулися завдяки інтенсивному облаштуванню підгодівельних майданчиків у місцях зимового скупчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми мисливських господарств Житомирської області / С.В. Іщук, А.О. Коваль, Д.О. Шлапак, Л.В. Бездітко // матер. 78 Всеукр. наук.-практ. студ. конф. «Науковий пошук молоді для сталого розвитку лісового комплексу та садово-паркового господарства». Київ : Вид-во НУБіП України, 2024. С. 73-74.
2. Біологія лісових птахів і звірів: навч. посіб / І.С. Делеган, І.І. Делеган, І.І. Делеган. Львів : Поллі, 2005. 600 с.
3. Бондаренко В. Д. Біотехнія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Д. Бондаренко. Львів: Престиж інформ, 2002. Ч. 2. 352 с.
4. Бондаренко В.Д. Біотехнія : навчальний посібник. Ч. 1. Львів: ІЗМН, 1998. 203 с.
5. Бондаренко В.Д. Біотехнія : навчальний посібник Ч. 2. Львів: ІЗМН, 2001. 203 с.
6. Бондаренко В.Д. Мисливствознавство / В.Д. Бондаренко, І.В. Делеган, К.А. Татаринів та ін. Київ : РНМКВО, 1993. 197 с.
7. Бондаренко В.Д., Делеган І.В., Соловій І.П. Облік диких тварин. Практичні рекомендації. Львів, 1989. С. 1–65.
8. Волох А. М. Проблеми управління ресурсами мисливських тварин в Україні. Збірник матеріалів II-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. ВНТУ. Вінниця, 2009. С. 196-198.
9. Галушко Б.О., Симашкін К.В., Шевчук Г.М. Чинники впливу воєнних дій на мисливських тварин. *Виклики сьогодення та наслідки Чорнобильської катастрофи. Екологія. Наука. Практика-2025* : матеріали XXI Всеукр. наук.-практ. конф. (24 квітня 2025 року). Житомир. Поліський національний університет, 2025. С. 20-21.

10. Голік М.О. Характеристика епізоотичної ситуації зі сказу в Україні / М.О. Голік, В.В. Недосєков, К.П. Карловська, І.М. Полупан // Тваринництво України. 2015. № 9. С. 16-19.
11. Гришок Л.П. Вивчення ефективності пероральної імунізації лисиць проти сказу в областях України / Л.П. Гришок, О.В. Падалка, З.Р. Троценко // *Ветеринарна медицина*. Харків. 2005. Вип. 85. т. 1. С. 352-357.
12. Динаміка популяцій і аналіз чинників, що впливають на чисельність хижих і копитних на сході України / І.О. Смірнова // *Вісник Запорізького національного університету*. Серія «Біологічні науки», 2011. № 1. С. 62–69.
13. Домніч В. І., Делеган І. В., Вязовська А .Г. та ін. Динаміка зміни чисельності лисиці та зайця в системі «хижак-жертва». Науковий вісник Ужгородського університету. Біологія. Ужгород, 2011. Вип. 30. С. 64–81.
14. Економіко-статистичні аспекти ведення мисливського господарства в Житомирській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/121/pdf_2
15. Євтушевський М. Н. Мисливські тварини України на волі та в вольєрах. Черкаси: Вертикаль, 2017. 376 с.
16. Загороднюк І.В. Мисливська теріофауна України. Львів, 2012. С.21-44.
17. Закону України «Про мисливське господарство та полювання» від 7 лютого 2017 року N 1832-VIII. – Режим доступу - http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T001478.html
18. Коваль А.О. Чисельність диких тварин в мисливських угіддях ТОВ «Мисливський клуб “Романівський”». Ліс, наука, молодь: матер. XII Всеукр. наук.-практ. студ. конф. (26 листопада 2024 р.). Житомир: Поліський національний університет, 2024. С. 82-83.

19. Лебедева Н.І., Петриненко В.В. Методи обліку мисливських тварин. Конспект лекцій. Запоріжжя: ЗНУ, 2008. 62 с.
20. Лебедева Н.І., Петриченко В.В. Біотехнія. Навчально-методичний посібник до лабораторних робіт. Запоріжжя: ЗНУ, 2008. 90 с.
21. Мисливсько-господарське законодавство України. Посібник до практичних занять для студентів спеціальності «Мисливське господарство», «Лісове господарство» / В.Д. Бондаренко, А.М. Дейнека, В.Р. Бурмас. Львов: СПОЛОМ, 2005. 336 с.
22. Мерензак С.Р., Делеган І.І. Особливості ведення мисливського господарства на державному підприємстві «Дрогобицьке лісове господарство». *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.8. С. 133-139.
23. Моніторинг та підвищення стійкості антропогенно порушених лісів. Збірник рекомендацій УкрНДІЛГА. Харків: Нове слово, 2011. 304 с.
24. Муравйов Ю. В. Ресурси мисливських тварин як передумова становлення еколого-економічного розвитку мисливського господарства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2019. Т. 29. № 4. С. 86-88.
25. Настанова з упорядкування мисливських угідь. Київ : Вид-во Держкомлісу України, 2002. 113 с.
26. Недосєков В.В. Оздоровлення території України від сказу – невідкладні завдання науки і практики / В.В. Недосєков, Л.П. Гришок, І.М. Полупан // *Ветеринарна медицина України*. 2009. № 2. С.12-13.
27. Новіцький Р.О., Домніч В.І. Основи мисливствознавства : навч. посібник. Д.: Артлогос, 2011. 72 с.
28. Новицький В.П., Міняйло А.А., Маєвський К.В. Удосконалення організаційно-методичних засад моніторингу мисливської фаунипольових угідь. *Біоресурси і природокористування*, 2017. Том 17. №5-6. С. 34-40.

29. Новіков Р. Як дбаєш, так і маєш. Про стан ведення мисливського господарства користувачами мисливських угідь України. Лісовий і мисливський журнал, № 3, 2013 р. С. 24-28.

30. Осадчук К. О., Давидова І. В. Природно-заповідний фонд Житомирської області (<https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/96.pdf>)

31. Пахомов О. Є., Кульбачко Ю. Л. Визначення складу тварин за їх слідами у виробничій та науковій практиці: Навч. посіб. Донецьк: РВВ ДНУ, 2004. 52 с.

32. Пепко В.О., Жигалюк С.В. Досвід профілактичної дегельмінтизації диких копитних у популяціях із високою щільністю тварин. *Таврійський науковий вісник*. №100. Т.2. С.175-182.

33. Проект організації і ведення мисливського господарства ТОВ «Мисливський клуб “Романівський”» Філії “Бердичівський ЛГ” Романівське лісництво, 2012. 50 с.

34. Проект організації та розвитку мисливського господарства філії «Баранівське лісомисливське господарство» ДП «Ліси України» на період 2021-2024 рр.

35. Прус О.Ю. Аналіз сучасного стану ресурсів мисливських господарств України. Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного. 2023. № 3(49). С.155-168.

36. Різун, Е., В. Бондаренко. Динамічні тенденції стану популяцій мисливської теріофауни України та пропозиції щодо вдосконалення облікових робіт. Праці теріологічної школи, 2016. Вип.14. С. 34-40.

37. Хоєцький П.Б. Мисливствознавство / П.Б. Хоєцький. Львів: Сполом, 2006. 112 с.

38. Хоєцький П.Б. Практикум з мисливствознавства. Львів: Сполом, 2007. 64 с.

39. Хоєцький П.Б. Вплив кліматичних чинників на чисельність мисливських звірів. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19. С 239-244.

40. Хоєцький П.Б. Вплив екологічних та антропогенних факторів на чисельність мисливських звірів в заповідних екосистемах : матер. І Міжнар. семінару “Проблеми ландшафтної архітектури, урбоекології та озеленення населених місць”. Львів, 1998. Т. 2. С. 75–81.

41. Шевчук Г.М. Ресурси мисливських тварин в угіддях Баранівського надлісництва. *Лісові екосистеми: сучасні проблеми і перспективи досліджень-2025* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (31 травня 2025 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2025. 19 с.

42. Шейгас І.М. Регіональні особливості обліків чисельності основних видів мисливських тварин у загальній системі інвентаризації теріофауни. *Лісівництво і агролісомеліорація* : зб. наук. праць. Харків : Вид-во «Майдан», 2002. Вип. 102. С. 106-112.

43. Шейгас І. М., Гудзь М.І. Основні напрями моніторингу стану популяцій основних видів мисливської фауни. *Лісівництво і агролісомеліорація*, 2008. Вип. 113. С. 219-224.

44. Publichnyi zvit holovy Derzhavnoho ahentstva lisovykh resursiv Ukrainy za 2023 rik [Public report of the head of the State Forest Resources Agency of Ukraine for 2023].